

Добролюбська Ю. А.

«Схід» у французькій літературі XVII та XVIII століть: шлях колоніального дискурсу

Книга П'єра Мартіно, доктора літератури, професора літератури лицією Алжиру «Схід у французькій літературі XVII та XVIII століть», видана в Парижі в 1906 році, була приємною знахідкою для авторки у бібліотеці Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського [6]. Ця книга є яскравим втіленням сформованого наприкінці XIX – на початку XX століть французького колоніального дискурсу, адже саме в цей час Франція стала на шлях вдалої активної колоніальної експансії [2, с. 91–92].

За структурою книга складається зі вступу, двох великих частин та висновків. Вступ надає коротку поверхову характеристику літературної традиції Сходу, окреслює деякі форми цієї традиції. Далі автор пояснює, чому починає не з середньовіччя, а саме з XVII століття. Він пише, що Схід середньовіччя дуже відрізняється від європейського: змальовує образ земного раю, згадує «екстравагантні легенди про Магомета та іслам, стверджує, що ні торгівля з Левантом, ні подорож Марко Поло не змогли пробудити смак європейців до східної культури» [6, р. 1–23]. Напруженість середньовіччя, на його думку, стає ще більшою після хрестових походів, тому Схід зникає з європейської літератури. Смак до Сходу з'являється знову вже наприкінці шістнадцятого століття й саме тут починає автор свою роботу.

Частина перша має назву «Знання про Схід» та поділяється на шість глав: «Знання про Схід в середині XVII століття», «Мандрівники», «Взаємовідносини комерційні, колоніальні та політичні», «Релігійні місії», «Дослідження Сходу: початок орієнталізму» та «Пізнання Сходу: етапи, фази, режими» [6, р. 27–188].

Частина друга під назвою «Схід в літературі» також поділяється на шість глав: «Схід і трагедія», «Схід і комедія», «Схід і роман», «Схід і сатира», «Схід і філософія» та «Схід: мода і мистецтво» [6, р. 189–355]. Висновки підбивають стан розвитку французького орієнталізму до 1780 року [6, р. 356–363].

Звернемося до аналізу змісту та деяких роздумів щодо книги П'єра Мартіно. У другій половині XVII – першій чверті XVIII ст. знання про Схід стали потребою для європейців. Орієнталізм входить в загальну гуманістичну культуру. Власне дисциплінарна спеціалізація сходознавства відбулася століттям пізніше, а ранні орієнталісти виступали знавцями Сходу від Єгипту і Палестини до Китаю. Орієнталістські тексти раннього Нового часу відомі головним чином за посиланнями в творах класиків Просвітництва і як доповнення до них. Проте новітні дослідження виявили велику різницю між тим, що містилося в публікаціях XVII ст., і тим, як інтерпретували ці джерела просвітники.

Ідеологія Просвітництва принесла з собою панування стадіальної концепції історії, яка в «Філософії історії» Гегеля та працях інших філософів «шокує тепер культурним та воістину расовим фундаменталізмом» [5, р. 6]. Е. Саїд, який присвятив свою працю «Орієнталізм» викриттю європейського сходознавства як «колоніального продукту», мав підстави пов'язати його ідеологію з відносинами панування та підпорядкування, які встановилися між європейськими державами і країнами Азії у XIX ст. [4]. Однак геополітична ситуація XVII – початку XVIII ст. була зовсім іншою. Орієнталізм раннього Нового часу розвивався як результат політичної взаємодії та культурного обміну. То був «доімперській орієнталізм» або «орієнталізм до Просвітництва». За контрастом з «класичним століттям» Просвітництва французький історик Н. Дью вживає назву «орієнталізм бароко» [1, с. 35–36]. Наскільки можна говорити про його поширеність або наскільки були поширені відомості про Схід за часів «орієнталізму бароко»?

Потреба в компетентних кадрах відчувалася виразно з XVI ст.; в заснованому Франциском I Колеж Руаяль (нині Колеж де Франс) до трьох традиційних для гуманістичної освіти стародавніх мов у 1587 році була додана кафедра арабської. Перший словник сходознавців Gallia orientalis, опублікований Полем Колом'є у 1665 р., містив імена 152 французів, які «знають єврейську або інші східні мови». Показово виділення староеврейської: європейський орієнталізм як наука починався з філологічного вивчення Біблії. Першим досягнен-

ням стало видання у 1645 році в Парижі багатомовної, включаючи чотири живих східних мови, Біблії.

Формування європейського орієнталізму є невіддільним від міжконфесійних відносин. Папський престол, який прагнув до розширення свого впливу, зробив Рим центром: Ватиканська бібліотека мала одну з найбагатших колекцій східних рукописів, а друкарня *Congregatio Propaganda Fide* була важливою базою «екзотичних видань» [5, р. 44].

Крім релігійних, були й власне наукові мотиви звернення до східних рукописів. Високо цінувалися арабські тексти, які притягали природно-науковими знаннями, а особливо перекладами втрачених античних джерел. В цілому раннє сходознавство було невіддільне від придбання рукописів для бібліотек Європи, і колекціонер, поряд з перекладачем, був центральною фігурою в орієнталістиці. Придбання рукописів патрунувала вища знать, що поповнювала свої бібліотеки престижними раритетами. Перше місце належало Королівській бібліотеці, яка, на відміну від особистої бібліотеки монарха, стала бібліотекою королівства (нині Національна бібліотека). Створена при Людовіку XIV, ця установа стала найважливішим центром придбання східних рукописів, а заодно — центром орієнталістики. Власник найбільшої в Європі приватної бібліотеки східних рукописів, відомий меценат і видавець Мельхіседек Тевено (1622–1692) став членом Академії наук лише наприкінці життя, після того як був призначений хранителем Королівської бібліотеки [5, р. 89]. Сама Королівська Академія наук була заснована у 1666 р. Кольбером і, разом з Королівською бібліотекою та іншими заснованими ним установами, знаменувала перехід від придворного кола вчених, типового для епохи Відродження, до наукових інститутів Нового часу (хоча вони й перебували ще під патронажем монарха). Колекціонування рукописів теж безпосередньо направляв Кольбер, який визначав, що входить в коло інтересів короля, а «допитливість короля» служила критерієм для відбору текстів.

Комплектування фондів, в свою чергу, було частиною великої ідеологічної сфери абсолютистської держави. Призначена для пропаганди правління, ідеологія «величі» фактично ставала патронажем культури, оскільки заохочення мистецтв і наук було привілеєм та обов'язком монаршої персони, стурбованої набуттям й підтриман-

ням своєї величі. Кольбер спирався на «малу академію» з чотирьох членів Французької академії (Жан Шаплен, Франсуа Шарпантьє, абати Кассань і Бурзес), яким ставилося завдання по складанню написів і девізів для пам'ятників Людовику XIV та медалей, викарбуваних на його честь. Однак академіки служили експертами не тільки в конструюванні королівського іміджу, а й у відборі видатних вчених та літераторів, яким надавалося королівське «пожалування». Вони ж допомагали в комплектуванні Королівської бібліотеки, рекомендуючи, зокрема, фахівців для збору східних рукописів. Збір та обробка останніх визнавалися підставою для отримання «пожалування».

Сходознавці епохи абсолютистського правління опинялися на королівській службі як клієнти системи патронажу або у виконанні своїх конкретних функцій, які входили в ієрархію державних посад. Найважливішими з останніх були «королівські професори», якщо вони викладали в Колеж руаяль, і «секретарі-перекладачі» або при королі, або при департаменті флоту. «Королівськими професорами» ставали переважно люди з медичними дипломами, які цікавилися східною медициною. Поглибивши мовну підготовку, вони нерідко відправлялися на Схід як дипломатичні представники.

Найбільш популярною літературою наприкінці XVII – початку XVIII ст. були розповіді про подорожі, видання яких мало не тільки розважальні цілі. Характерною є діяльність Ж. Тевено, який прославився виданням зібрання оповідань, що включало поряд з європейськими й східних авторів. У колекціонуванні Тевено теж керувався пізнавальними завданнями, найважливішими з яких для нього були географічні відомості. Помічник Кольбера Шаплен, вносячи Тевено в лист обраних діячів культури, писав про його колекцію (300–400 рукописів), що вона «покликана служити маяком для наших мореплавців та посібником для торгівлі». Особливо Шаплен зазначив «дуже надійні» географічні карти, виявлені Тевено з великими труднощами і за свій рахунок» [5, р. 100].

Характерний «Проект Компанії наук і мистецтв» (так називала себе ця група), який пропонував всім «допитливим людям», які подорожують або проживають в чужих краях, записувати все, що «вони визнають примітним як в природі, так і в мистецтвах» цих місць [5, р. 131].

Друга половина XVII ст. була часом поширення літератури про подорожі на Схід, деякі зі звітів (Жана-Батіста Таверньє, Жана Тевено, племінника Мелхіседека, Жана Шардена) набули популярності та були перекладені на інші європейські мови. Написані в середині XVII ст., вони побачили світ у XVII ст., а потім були перевидані на початку XVIII ст. та стали найважливішими джерелами наукової інформації про країни Сходу від філософів Просвітництва (Монтеск'є) до основоположників марксизму.

Вражаючим проектом французької орієнталістики стало видання творів Конфуція. До видання увійшли три тексти з канонічного «Чотирикнижжя»: Да Сюе («Велике вчення»), Чжун Юн («Про серединність») і Лунь Юй («Аналекти»). Реалізація проекту стала можливою завдяки взаємодії єзуїтів, паризького вченого співтовариства та королівської влади, що було зафіксовано на титулі: «За розпорядженням Людовика Великого завдяки Східній місії та Республіці словесності видано Королівською бібліотекою» [5, р. 211]. З боку Королівської бібліотеки і паризького вченого співтовариства вирішальну роль грав Тевено. Саме французький ерудит-меценат почав знайомити європейців з оригінальними текстами давнього китайського мислителя, першим в Європі видавши його твір Чжун Юн в перекладі місіонера Просперо Інторчетті (1672). Будучи у 80-х роках фактичним керівником Королівської бібліотеки, Тевено в даному випадку здійснював функцію посередника в «союзи єзуїтів з французьким королем» [5, р. 211]. Саме орден сховався за вивіскою Східної місії: у могутнього ордену були численні противники. Предметом розбіжності стала діяльність єзуїтів в Китаї. У 1625 році Європа була схвильована звісткою про те, що місіонери-єзуїти виявили на заході Китаю (провінція Шеньсі) стелу VIII ст., напис на якій можна було витлумачити на користь поширення в Танському Китаї несторіанськими монахами християнства. Єзуїти черпали в знахідці «несторіанського каменю» надію на успіх своєї «Апостольської місії». Їх опоненти доводили, що стела є підробкою. В середині XVII ст. каменем спотикання стали конфесійні суперечки про «китайські культу». Прагнучи полегшити хрещення китайців, єзуїти доводили близькість китайської традиції християнству. Їх опоненти стверджували,

що китайські ритуали носять язичницький характер, звинувачуючи єзуїтів в потуранні релігійному відступництву. В цій обстановці видання творів Конфуція вимагало серйозної підготовки. Фламандський місіонер-єзуїт Купле, який виступив упорядником видання, привіз з собою з Піднебесної хрещеного китайця Шень Фучжуна, демонструючи його королівським особам Європи. Китаєць справив гарне враження на Людовика XIV під час візиту в Версаль у 1684 р. Візит проходив на тлі інтересу французького двору до Сходу. Крім відомої моди на шінуазері, про це свідчив обмін посольствами з Сіамом. Знаменною стала відправка шести французьких єзуїтів в якості «королівських математиків» (щоб уникнути протидії Португалії) в Пекін. Король запросив китайця до свого столу та прогулявся з ним по парку [5, р. 214]. Твори Конфуція були видані і перший екземпляр був призначений для короля.

Цікавим та показовим є відзив на книгу Жюля Марсана, опублікований у 1906 році безпосередньо після її виходу: «В який час Франція почала цікавитися справами Сходу і яким був принцип цієї нової цікавості? Як це знання, настільки поверхнєве на перший погляд, набуло широту і точність? Який шлях пройшов французький орієнталізм? ...Месьє Мартіно спробував відповісти на ці складні питання. Розповіді мандрівників, розвиток колоніальних відносин, французькі посольства на Сході та східні посольства у Франції, релігійні місії, роботи сходознавців: він намагався не нехтувати жодним з джерел. Розслідування проведене серйозно, багато корисної інформації... Однак автор справедливо зазначає, що літературний Схід на французький манер — це аж ніяк не Азія» [7, р. 138–139].

Спочатку концепт «Схід» позначав на ментальних картах європейців регіон Передньої Азії з центром в Східному Середземномор'ї. З поширенням ісламу він отримав нове значення чужого Європі культурного ареалу в межах приблизно все того ж Східного Середземномор'я, а протягом XVII та XVIII століть розширився, включивши в себе всю Азію і Далекий Схід. Однак якщо в ранній Новий час «Схід» був оточений ореолом таємничості і йому приписувалися багато в чому фантастичні риси, то з кінця XVIII ст. починається його раціональне осмислення та наукове дослідження. У XIX – на почат-

ку ХХ ст. концепт «Схід» продовжував розвиватися, набуваючи все нові характеристики й розширюючи свою географію [3, с. 170–171].

Аналіз структури та змісту книги П. Мартіно дозволяє виявити особливості складання колоніального варіанту міжкультурної взаємодії та всього комплексу проблем, пов'язаних з процесами трансляції культур у той час. В ній закладені основи французького імперського світобачення ХІХ–ХХ століть, яке формувало політичну реальність, расові стереотипи та моделі поведінки.

1. Гордон А. В. Дью Н. Ориентализм во Франции при Людовике XIV. Реферативный журнал «Востоковедение и африканистика». 2011. № 4. С. 34–49.
2. Моисеева Е. Н. Литература о путешествиях в колониальную эпоху как социокультурный феномен // Вестник Поволжской академии государственной службы. 2014. № 1 (40). С. 91–96.
3. Моисеева Е. Н. Туризм во французской колониальной империи // Власть. 2014. № 5. С. 169–179.
4. Саид Э. Ориентализм: Западные концепции Востока. СПб, Русский Мир, 2006. 637 с.
5. Dew N. Orientalism in Louis XIV's France. Oxford: Oxford university press, 2009. XV, 301 p.
6. Martino P. L'Orient dans la littérature française au XVIIe et au XVIIIe siècle. Paris Librairie Hachette et Cle. 1906. 378 p.
7. Marsan J. Pierre Martino. L'Orient dans la littérature française au XVIIe et au XVIIIe siècle // Revue d'histoire moderne et contemporaine. 1906. Т. 8. № 2. Р. 138–139.

Димчук А. В.

Соціально-філософська парадигма масонського руху

Епоха модерну (модернізації) стала епохою творчого осмислення дійсності та особливого інтересу до суб'єкта, на якого покладалася глобальна перебудова світу. Масони відводили філософії центральну роль у вченні свого Ордену, аж до ототожнення масонства та філософії, проектуючи на уявлення про цілі та структуру Ордену уявлення про цілі та структури філософського знання.

Довгий час соціально-філософська складова масонського руху не бралася до уваги дослідниками історії масонства. У монографії